

Реалізація принципу альтернативності у розбудові української державності

Олександр Іванілов,

аспірант кафедри соціології, управління та євроінтеграції
Інституту соціальної роботи та управління
Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

У статті аналізуються особливості реалізації принципів альтернативності у трансформації української системи розбудови державності, конкретизується місце України у загальносвітових зрушеннях модернізаційного характеру, визначаються напрями використання сукупного досвіду якісного перетворення суспільства.

Починаючи з 1990-х років, в Україні відбуваються динамічні суспільно-політичні зрушення модернізаційного характеру. Згідно з теорією модернізації, кожна країна як соціальна цілісність у процесі власної генези проходить три стадії: історичну, сучасну і постсучасну. Кожна з них визначається домінуючими в суспільстві соціальними цінностями. Для держави як цілісної системи особливо значущими є періоди переходу від однієї стадії до іншої, коли різні суспільні групи мають різну ціннісну орієнтацію. Це зумовлює внутрішні конфлікти.

В сучасному українському суспільстві співіснують різні альтернативні ідеали й стереотипи мислення. Частина населення орієнтується на державу з ринковою економікою, демократичними свободами; частина зберігає просоціалістичні, прокомуністичні та навіть імперські настрої. Поряд зі значною кількістю людей, що прагнуть повернутися в „соціалістичне” й „комуністичне” минуле, маємо значно меншу за чисельністю, але з якісно іншими матеріальними можливостями впливову групу прихильників існуючого стану речей. Є й така група, що не приймає політичної моделі минулого, проте й не визнає продовження сучасних реформ в їх незмінному вигляді.

Характерологічні особливості такої стагнації конкретизовано, зокрема, в монографії професора Гарвардського університету Р. Шпорлюка „Імперія та нації”. Серед них – неспроможність політичного керівництва

обрати оптимальний шлях розвитку політичної системи країни; невідповідність населення до прийняття радикальних реформ тощо. Найявні й ознаки розколу між тими, хто готовий до реформ, і тими, хто протистоїть їм. Отже, суспільству притаманний електоральний розклад, який і проявився на останніх парламентських виборах [1].

На сучасному етапі державотворення важко визначити альтернативну ідеологічну систему, здатну виконати функцію інтеграції суспільства, якщо не враховувати домінуючі в масовій свідомості цінності. Соціокультурні особливості попереднього розвитку України, детерміновані адміністративно-командною економікою і тоталітарним політичним устроєм, традиційно формували тип особистості, орієнтованої всією системою власних соціальних якостей на принцип рівності. І хоча „соціалістична” епоха завершилась, прищеплені нею цінності здебільш зберігаються.

Масова свідомість спроможна прийняти ту альтернативну модель суспільного устрою, яка забезпечуватиме як цільові цінності ідеології „демократів”, так й інструментальні цінності ідеології „консерваторів”. З огляду на це, до інтегруючої специфіки застосування принципу альтернативності в розбудові української державності відносимо такі положення: незалежність держави, обстоювання громадянських прав і свобод, ринкові реформи, правова держава, громадянське суспільство.

Підкреслюючи наукову і практичну цінність західних концептуальних підходів щодо політичної альтернативи, слід застосовувати й критичний метод щодо їх використання і прямого втілення на вітчизняному ґрунті. Адже, як свідчить практика, механічне копіювання найпрогресивніших досягнень як у галузі теорії, так і практики здебільш не дає бажаного результату. Тому необхідно залучати методи порівняльного аналізу альтернативних шляхів політичної модернізації, співставлення культурно-історичних, ментальних і цивілізаційних характеристик національного і соціального буття, зокрема, українського народу. Лише комплексний інтегративний підхід до проблеми вибору й структурування альтернативних демократичних інститутів і відносин в Україні сприятиме її оптимальному розв’язанню.

Таким чином, **предметом дослідження цієї розвідки є українська політична система в контексті сучасних модернізаційних процесів.**

Мета дослідження полягає в тому, щоб у контексті сучасних цивілізаційних процесів виявити тенденції й особливості реформування українського суспільства. З огляду на це, визначено такі дослідницькі завдання: проаналізувати особливості реалізації принципу альтернативності у трансформації української політичної системи; визначити місце України в загальносвітових зрушеннях модернізаційного характеру та шляхи використання сукупного досвіду якісного

Реалізація принципу альтернативності у розбудові української державності

Олександр Іванілов

перетворення суспільства; показати можливості соціально-гуманітарних наук, насамперед – політології, у виробленні програм політичної та соціокультурної модернізації України, спрямованих на ціннісне забезпечення реформ, ефективність політичної діяльності, розвиток особистості, позитивної інноваційної діяльності тощо.

Досліджувана проблема певним чином представлена в контексті вітчизняних монографічних праць В. Бабкіної, В. Бебика, Є. Головахи, І. Кресіної, В. Кременя, О. Нагорної, С. Рябова, М. Шульги та інших. Узагальнення й систематизація провідних тенденцій української модернізації подаються у працях В. Беха, Є. Кіш, М. Корнієнка, М. Михальченка, Н. Нижник, В. Горбатенка та інших.

Модернізація політичної системи сучасної України формується і функціонує в модусі варіативних можливостей завдяки впровадженню в практику держави системи політичного управління, з одного боку, та цільового альтернативного програмування, що нетотожне централізованому лінійному плануванню за недемократичних форм влади, з іншого.

Безперечно, демократичний устрій має певні недоліки. Однак світовий досвід розвитку політичних систем свідчить, що немає жодної суспільної сфери життя, де елементи і процедури демократії не забезпечують позитивних результатів.

Отже, по-перше, рух до вільної ринкової економіки не може бути однолінійним, стрибкоподібним, миттєвим. Не можна залишати поза увагою і наявність багатьох альтернатив подальшої політичної генези. Слід враховувати також потенційний соціокультурний супротив масової свідомості, якій притаманні ідеї „рівності”, що адекватні структурі домінуючого соціального типу особи. В суспільстві існує недовіра до законів, державної політики тощо. Як повідомляє „Інтерфакс-Україна”, за результатами опитування соціологічної служби Центру ім. О. Разумкова, 57 % населення України погоджується жити в тоталітарній державі з високим рівнем добробуту і лише 14,8 % – у демократичній державі із значно нижчим його рівнем [2, с. 51]. Є категорія людей, які найліпше почуваються в ліберальному, на зразок американського, суспільстві. Для них існують лише два авторитети: вони самі та гроші як єдина умова людської автаркії. Третю категорію складають особистості, для яких однаково важливими є як власні цінності, так і цінності суспільства.

Якщо політична альтернатива не зачіпає сфери почуттів, емоцій, настроїв людей, якщо вона не зливається з психологією народу, то залишатиметься лише абстрактною сферою. Інакше кажучи, жодна політична альтернатива не стане дієвою, якщо її положення органічно не інтегруються до суспільної психології, приймаючи форму масових

відчуттів і переживань. Найголовніший ресурс України на сьогодні – це людський капітал (освітній, культурний, соціальний). Водночас поширюються тенденції щодо зниження рівня освіти і культури суспільства. Розпорошується людський капітал, зокрема, інтелектуальний, спостерігається відплив кращих кадрів за межі країни, „внутрішня” міграція.

По-друге, на нашу думку, найефективнішою формою модернізації політичної системи України може стати вироблення альтернативної консолідуючої моделі суспільного устрою, що не суперечить ментальності нації та інтегрує цінності різних ідеологій до суцільної структури. „Ідеологія, – пише Д. Белл, – є не просто *Weltanschauung*, не „окультурений” погляд на світ, не маска, за якою приховуються чиїсь інтереси, а історично обумовлена система переконань, що поєднує ідеї з емоціями, прагне перетворити їх на важелі соціального впливу і, трансформуючи ідеї, змінює людей” [3, с. 9].

На жаль, у межах українських ідейно-політичних напрямів та громадських організацій не вироблено єдиної наукової політичної і соціально-економічної програми, котра б дозволяла охарактеризувати її через європейські категорії соціал-демократії, лібералізму чи консерватизму. В ідеологічній сфері взаємодіють різні суспільні течії. Політичні суб’єкти додають до цього процесу авторські ідеї та інтерпретації, сприймаючи існуючу реальність крізь призму власного світобачення. Синтезу ідеологічних течій, при цьому, не відбувається. Однак, при збереженні ідеологічного плюралізму, триває процес збагачення суспільної думки. Провідна парадигма сучасної цивілізації полягає не в монополії на істину чи ідеологічний диктат. Її сутність – у вияві багатомірності форм інтелектуального, духовного та політичного мислення. Це означає, що жодна політична модель в демократичному суспільстві не може претендувати на монополію, на статус офіційної доктрини. Навіть у випадку, коли та чи інша політична сила приходить до влади, вона не повинна нав’язувати суспільству власні ідеологічні переконання.

Постійне існування політичної альтернативи, усвідомлення політики крізь призму принципу альтернативного розвитку – один з вагомих показників політичної культури демократії. Очевидно, у зв’язку з цим слід вишукувати не єдину ідеологічну основу, а варіативні пункти діалогу різних суспільно-політичних течій. Адже, згідно з Ст. 15 Конституції України, „суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності” [4, с. 8].

Головним наслідком загальної невідповідності до розбудови держави з якісно новими характеристиками став характер перетворень, що відбувалися в Україні протягом перших десяти років незалежності. У концептуально-політологічному вимірі цей процес відзначався тим, що

Реалізація принципу альтернативності у розбудові української державності

Олександр Іванілов

основи нової політичної системи формувалися не на ґрунті фундаментальних національно-історичних традицій українського народу і об'єктивно наявних соціально-культурних та геополітичних характеристик, а на засадах радянських адміністративних підходів, переорієнтації суспільства на західні цінності. Така ситуація актуалізує проблему нової альтернативної ідеології, яка б була заснована на принципі ненасильницького демократичного узгодження існуючих ідеологій і забезпечувала б умови їх співіснування та діалогу.

Оскільки українському суспільству притаманна наявність варіативних ідеологій, то інтегративна ідеологія, що враховує альтернативність розвитку за різними схемами, могла б об'єднати різні регіони і верстви населення, різні політичні сили на основі фундаментально значущих цінностей. До таких цінностей відносимо: спільну батьківщину, соціальну справедливість, людську гідність.

На сьогодні в Україні подолано один з головних пережитків тоталітаризму – наявність офіційно-державної, тобто нормативної ідеології. Водночас вчені звертають увагу на необхідність формування аполітичної системи державотворення. На необхідності таких підходів акцентують увагу вчені О. Білорус, С. Вовканич, В. Воловик, В. Кремень, В. Ткаченко, М. Лук та інші. Зокрема, В. Воловик зазначає: „...ідеологія державотворення постає як сукупність теоретично обґрунтованих альтернативних ідей і поглядів, що виражають ставлення до існуючої системи державного устрою та її можливих змін, які сприйняті як правильні і потрібні співгромадянами конкретного суспільства, утвореними ними соціальними шарами і групами, що певною мірою беруть участь у практичній реалізації цих ідей і поглядів” [5, с. 25].

Конституційний принцип політичного плюралізму аж ніяк не суперечить існуванню в суспільстві консолідуючої національної ідеї, яку б сприйняло все населення, „бо ніхто в світі, – за словами С. Вовканича, – не відкидає її як визнаний духовно-ідеологічний феномен розвитку державності...” [6, с. 39].

Одна з актуальних проблем прояву принципу альтернативності у розбудові української державності – це проблема співвідношення національної ідеї та політичних ідеологій, що акцентують увагу на тих чи інших зрізах суспільного буття. Складність цього питання визначає ту неузгодженість, що виникла серед вітчизняних суспільствознавців стосовно змісту української національної ідеї в умовах існування незалежної української держави. Різні підходи до національної ідеї передбачають, у свою чергу, різне семантичне та ідеологічне наповнення цього поняття.

При зверненні до національної ідеї і в спробі покласти її в основу позитивної і прогресивної національно-державної ідеології, на нашу думку, слід враховувати такі альтернативні підходи: змістове наповнення

проблеми державотворення

проблеми державотворення

української національної ідеї в сучасних умовах категорично виключає можливість реставрації низки архаїчних символів і консервативних поглядів, перевагу вестернізованого лібералізму та культу безнаціональних цінностей.

З цього приводу В. Цапф зазначає: „...у ХХІ ст. національні держави будуть домінувати як актори, а наднаціональні об'єднання їх не обезсилять, а консолідують” [7, с. 24].

Комуністична ідеологія, на жаль, прищепила всім українцям, у тому числі й національно орієнтованим верствам населення, думку, що в основі української ідеї обов'язково має бути націоналізм. Цей погляд дещо затримує процеси державо- і націєтворення. Відповідно до принципу альтернативності, націоналістична ідеологія не є ні універсальною, ні всеохоплюючою. Більше того, націоналізм має враховувати сучасний суспільний поступ, що характеризується багатовекторністю соціальних процесів і явищ, які одночасно впливають на демократичність розвитку спільноти, її науково-технічний прогрес, соціально-економічний добробут людей, ефективність господарського механізму і гуманізм суспільних відносин, консолідацію нації та розширення її комунікації, розбудову громадянського суспільства тощо. Ідея націоналізму як ідеології актуалізується з часів виборювання національної свободи, обстоювання незалежності та суверенітету держави. Але після того, як свобода і незалежність реалізовані у політичних та конституційних формах, необхідно переходити до більш конкретних і практичних ідей.

Отже, в умовах суверенної української держави постає проблема змістового оновлення національної ідеї, вироблення нових альтернативних моделей політичного розвитку. В цьому процесі слід враховувати традиції та менталітет народу, збагачуватися прогресивними надбаннями, виробленими в межах інших цивілізацій. Великі надії покладаються на інтелектуальну творчість еліт, які покликані сформулювати основні засади цієї ідеї.

Теоретичне обґрунтування проблеми оптимізації політичної системи України у процесі пошуку альтернативного розвитку необхідне, перш за все, для того, щоб з'ясувати, чи є потреба трансформації української нації у політичну та історичну дієздатну цілісність. Для цього потрібна наявність політичних альтернатив, що комплексно передбачають і прогнозують оптимальні напрями діяльності формування норм і цінностей, які об'єднуюватимуть суспільство [8].

Модернізаційні процеси мають відбуватися в магістральному русі загальносвітових цивілізаційних процесів. Водночас вони допустимі лише в певних межах, визначених історичним досвідом кожного окремого народу. Дилема „Схід - Захід” постійно виявляє себе як вектор конструктивної напруженості в багатовіковій історії України. Особливо наочно вона постала в системі альтернативного вибору ідеології західного

Реалізація принципу альтернативності у розбудові української державності

Олександр Іванілов

лібералізму або євразійської соборності в суспільно-політичній думці. За цим вибором простежується і досить рельєфна історична ретроспектива, і чіткі контури ймовірного цивілізаційного синтезу „Схід - Захід” у межах культурно-політичної парадигми. Українське суспільствознавство може стати одним із засобів створення нової альтернативної парадигми пізнання процесу державотворення. Україна міститься на геополітичному перехресті, де сходяться західні та східні, північні та південні наукові підходи, школи, системи поглядів. Українська наукова спільнота здатна продуктивно поєднати дві альтернативні наукові традиції – західну й східну.

Розпад СРСР і проголошення державної незалежності стали об’єктивною історичною можливістю для України визначити альтернативні шляхи самостійного державного розвитку.

Захід і Схід як два основні типи культури і цивілізації перебувають у постійній взаємодії. У цьому процесі з’являються своєрідні гібридні суспільства, що характеризуються наявністю техногенної культури на традиційному ґрунті. Одним з таких суспільств є Україна.

Географічне розташування між Європою і Азією дає Україні більше шансів знайти оптимальний варіант між альтернативними моделями техногенної західної цивілізації з її приматом особистості та архаїчними консервативними концептами колективного, притаманними Сходу. Як молода незалежна держава, Україна прагне чітко визначитися в геополітичному оточенні, увійти до світових структур на підставі інтенсивного зростання міжнародної конкурентоспроможності за рахунок випереджаючого внутрішнього розвитку інноваційного типу. В основі останнього – інтелектуальний потенціал нації і працелюбність народу. Перетворення України на європейську країну – це завдання не зовнішньої, а внутрішньої політики [9].

На нашу думку, консолідуючою, нормативною моделлю суспільного устрою, що дозволяє поєднати цінності різних ідеологій у єдину структуру, має стати інтегративна ідеологія, що розробляється з урахуванням альтернатив політичного розвитку країни. Виходячи з геополітичного розташування України – „Схід - Захід”, доцільно взяти із Заходу сформовані і притаманні йому демократичні цінності, а зі Сходу – консервативні. Синтез політичних альтернатив передбачає збереження минулого і необхідність формування конструктивного майбутнього.

Об’єктивна реальність виявляється надзвичайно різноманітною і формується за різними моделями, вибір яких не завжди може здійснюватися професійними політиками. Отже, для конкретизації проблеми якісного і оптимального соціально-політичного реформування, яке б ґрунтувалося на фундаментальних історико-культурних, соціально-етнічних, геополітичних реаліях і цінностях українського народу, слід здійснити набір послідовних заходів. Їх змістом має бути забезпечення

проблеми державотворення

проблеми державотворення

мінімальних умов демократії, інституціоналізація здорового політичного розмежування в суспільстві і створення на їх основі відповідального уряду, який орієнтувався б на більш - менш стабільну парламентську більшість. Головним завданням цієї стратегії залишається закладення підвалин громадянського суспільства шляхом активізації енергії громадян у виробленні навичок соціально-політичного самозахисту від будь-якого державно-адміністративного чи корпоративного свавілля [10].

Усі суспільні перетворення, зокрема – реформування політичної системи громадянського суспільства в Україні, об'єктивно пов'язані з великим труднощами і соціальними втратами. Будь-який злам економічної та політичної кон'юнктури неминуче створює в трансформаційному суспільстві ситуації соціальної напруженості. Тому одна з основних цілей українських реформ полягає в тому, щоб задіяти усі важелі для розбудови громадянського суспільства. Адже саме в процесі усвідомлення змісту реалізації демократії західного зразка в Україні виникла ця теоретико-практична проблема. Окрім того, перспектива європейської інтеграції для України – це аж ніяк не риторичне питання, як може здаватися на перший погляд. Інститут громадянства виник і дістав політико-правове визнання лише в буржуазну епоху під впливом утвердження прав людини і необхідності їх захисту. Власне кажучи, на сьогодні термін „громадянське суспільство” набув особливого змісту як певний тип суспільства, як зліпок його соціально-економічної, політичної та правової природи або критерій розвиненості соціуму в певну історичну епоху.

На механізм прояву принципу альтернативності в процесі модернізації української політичної системи значно впливають соціально-економічні чинники історичного розвитку України. Це, передусім, пострадянське минуле: зіткнення та конфлікти у визначенні генерального напрямку розвитку країни. Хоча останні вибори та парламентські події свідчать про домінування загальноєвропейського шляху розвитку. Іншим структурним тиском є трансформаційні суспільні процеси в Україні: стратифікаційне розшарування населення, приватизаційні моменти, енерго- та продовольчі проблеми, ринок робочої сили, безробіття, антагонізм і протистояння (видимі й латентні). Слід враховувати територіально-демографічну ситуацію, а саме - різницю в поглядах на напрям державної політики між Сходом і Заходом, специфіку Криму. Не менш важливим структурним тиском є соціально-економічні й політичні відносини з Росією. Болючими питаннями залишаються питання мови, культури, економічної та військової безпеки. До цього слід додати регіональні особливості українського суспільства, що також розглядається як своєрідний структурний тиск.

Ідейно-політичний плюралізм, що склався за останні роки в нашому суспільстві, де співіснують інколи діаметрально протилежні за своїм світобаченням і спрямованістю системи, є показником того, що воно

**Реалізація принципу альтернативності
у розбудові української державності**

Олександр Іванілов

зробило крок вперед шляхом трансформації тоталітарного суспільства в демократичне. Тому однією з основних цілей українських реформ є врахування і задіяння усіх альтернативних варіантів для розбудови громадянського суспільства.

На початку ХХІ століття Україна одержала шанс не лише відійти від традиційності в розумінні відставання від магістрального шляху цивілізаційного розвитку, а й знайти своє місце в межах постмодерного суспільства, основні параметри якого сформувався в розвинених країнах Заходу.

Література:

1. **Шпорлюк Р.** Імперія та нації / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.
2. „Український монітор”. Зовнішня та безпекова політика. Україна в міжнародних відносинах. – К., 2002. – 102 с.
3. **Белл Д.** Возобновление истории в новом столетии (Предисловие к новому изданию книги „Конец идеологии”) // Вопросы философии. – 2002. – № 5. – С. 9 - 12.
4. Конституція України. Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: 1996.
5. **Воловик В.** Основні фактори становлення ідеології державотворення // Віче. – 2001. – № 12. – С. 22 - 31.
6. **Вовканич С.** Українська ідея: пріоритет інтелекту людини і нації // Схід. – 1998. – № 7. – С. 37 - 45.
7. **Цапф В.** Теория модернизации и различие путей общественного развития // СОЦИС (Социологические исследования). – 1998. – № 8. – С. 14 - 26.
8. **Бех В. П.** Генезис соціального організму країни: Монографія. 2-е вид., доп. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 288 с.
9. **Горбатенко В. П.** Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. Монографія. – К.: Академія, 1999. – 240 с.
10. **Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М.** Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). – К.: ARC – UKRAINE, 1996. – 793 с.